

Kenen oikeuksia turvataan kansainvälisellä lailla?

Outi Korhonen

“Kenen oikeuksia turvataan kansainvälisellä lailla” on provokatiivinen otsikko. Kysymys “kenen oikeuksia turvataan” vihjaa hiukan ilkeästäkin siihen, että oikeus, jonka omat arvot edellyttävät puolueettomuutta, kaikkien tasarvoista ja yhdenvertaista kohtelua, neutraaliutta, objektiivisuutta, yhdenvertaisuutta ja “sokeutta”, ei sitä olisikaan, vaan turvaisi eräiden oikeuksia, mutta ei toisten. Erityisesti olen kiinnostunut siitä, kenen oikeuksia kansainvälinen oikeus turvaa, jos ja kun sen päähenkilöt – suvereenit valtiot – menettävät merkitystään maailmanjärjestyksessä.

Kansainvälinen oikeus ei ilmiselvästi yllä edellä mainitun oikeuden ihanteen tasolle – erinäisistä syistä sekä erinäisillä politiikan ja filosofian taasoilla ymmärrettyinä.

Otsikon toinen provokaatio liittyy siihen, että kansainvälinen laki usein nähdään joukkona oikeuksia ja samalla sen muut rakenteet jäävät vaille ansaitsemaansa huomiota. Otsikko siis ikään kuin olettaa kansainvälisen lain tärkeimmäksi tehtäväksi oikeuksien turvaamisen. Toisin sanoen se antaa ymmärtää, että kansainvälinen laki rakentuisi ensisijaisesti oikeussubjektien oikeuksista – ja näiden oikeuksien epätasainen jakaantuminen olisi sen pääasiallinen ongelma. Jos ja kun valtiot menettävät merkitystään, kenelle niiden oikeudet siirtyvät? Vai vanhentuisiko koko kansainvälinen oikeus valtiokeskeisen maailmankuvan myötä?

Kriittinen juristi ei alun pitäenkään usko “oikeuksien strategiaan”. Toisin sanoen hän on jo pitkään ollut kriittinen ja skeptinen nimenomaan “oikeuksien” määrittelyyn, julistamiseen, turvaamisen ja toimeenpanon strategiaa kohtaan. Hyvin kärjistäen tämän kritiikin voi tiivistää niin, että kaavalla “määritetään ryhmäidentiteetti – rinnastetaan se johonkin jo suojaa nauttivan ryhmän identiteettiin – julistetaan uudelle ryhmälle joukko

oikeuksia – ryhdytään ajamaan niitä sekä lainsäädännössä että toimeenpanossa” saadaan koko joukko keskenään taistelevia oikeuksia (ks. *Duncan Kennedy* [1]). Ne voivat toimia tai olla toimimatta jonkin yhteiskunnallisen liikkeen eduksi, toisin sanoen osana sen yhteiskunnallista ja oikeudellista strategiaa.

Valtioiden oikeuksien ja velvollisuuksien tasolla tilanne on hyvin samantapainen. Ydinnormeja “oikeutta itsepuolustukseen” ja “velvollisuutta pidättäytyä aseellisesta voiman käytöstä tai sillä uhkaamisesta” tasapainotellaan eri konfliktitilanteissa eri tavoin. Otetaanpa vaikka kaksi esimerkkiä, joissa voimankäyttö oli vain välillisesti johdettavissa itsepuolustuksesta ja joissa ei ollut Yhdistyneiden Kansakuntien turvaneuvoston lupaa siihen: Kosovon kriisiin liittyneiden Serbian pommitusten (1999) ja Irakin toisen miehityksen (2003) tapaukset. Kummallakin puolella esiintyi arvovaltaisia puolustajia ja vastustajia, jotka esittivät mielestään juridisestikin vedenpitäviä kannanottoja valtioiden oikeuksista milloin suvereeniin koskemattomuuteen, milloin ennakkoivaan itsepuolustukseen ja velvollisuuksista pidättäytyä voimankäytöstä, jättää rauhan ja turvallisuuden asiat Yhdistyneiden Kansakuntien turvaneuvostolle, milloin velvollisuudesta suojella kaikkia ihmisiä kansainvälisiltä rikoksilta (kuten kansanmurha tai törkeät ihmisoikeusloukkaukset). Lopulta saatiin aikaan hyvin erilaisia käsityksiä siitä, oikeuttiko kansainvälinen oikeus ja jos oikeutti, niin mitkä toimenpiteet ja missä laajuudessa näiden aseellisten voimankäytön esimerkkitapausten kohdalla.

Kansainvälisen lain tai oikeuden tarkastelu pelkkien oikeuksien kokoelmana on melko hedelmätöntä ja jopa harhaanjohtavaa. Oikeuksille löytyy yleensä vastaoikeuksia. Toisaalta kansainvälisen oikeuden rakenteen todellinen vaikutus globaaliin todellisuuteen on oikeuksien kohdalla vain jäävuoren huippu, jonka taustalla piilee

edelliseen verrattuna jättimäinen kansainvälisen kentän toimijoiden suhteisiin vaikuttaminen erilaisten normatiivisten suureiden – periaatteiden, doktriinien, tapojen, sääntöjen, ennakkotapausten, oikeuskulttuurin, idiomien, premissien, argumentaatiokaavojen ja muiden rakenneosien kautta. Tämän rakenteen kokonaisuus, sen rakennuspalikat ja hämähäkin seitit tarjoavat sidoksia, työkaluja ja kanavia, mutta myös mustia aukkoja ja umpikujia, joihin mahtuu sekä mahdollisuuksia että rajoitteita, kun pyritään vaikuttamaan vallan ytimeen ja tarkistamaan sen aikaansaannoksia ”oikeuden” keinoin [2]. Yksittäiset ”oikeudet” ovat vain pieni osa näitä rakennuspalikoita. Jos kansainvälinen oikeus ymmärretään tämän moniulotteisen rakenteen kautta, se ei tietenkään ole menettämässä merkitystään, vaikka valtioiden asema muuttuisi. Kyse on siis paremminkin siitä, missä määrin kukin kansainvälisen oikeuden tarkastelija on tai haluaa olla valtiokeskeisen ajattelutavan puolustaja.

Perusteluja valtiokeskeisyydelle

Miksi kukaan haluaisi puolustaa valtiokeskeistä ajattelutapaa ja olla ikään kuin ”vanhanaikainen” (”formalisti”), jos se kerran saattaa johtaa kansainvälisen oikeuden ja siihen liittyvän oman työpanoksen merkityksen menetykseen valtioiden aseman ”rapautuessa”. Ensi näkemältä voisi tuntua, että kaikki juristitkin ottaisivat onkeensa nämä oivallukset ja hyppäisivät nyt valtioiden laivasta uuteen monitasoisten ”transnationaalien suhteiden” ja ”uusien globaalien sosiaalisten liikkeiden” avoimeen mereen, mistä kansainvälisessä oikeudessa paljon kirjoitellaankin [3].

Kuitenkin valtiokeskeisessä näkemyksessä roikkumiseen on olemassa kaksi melko hyvää perustelua kansainvälisen oikeuden näkökulmasta:

1. Valtiokeskeisyys yksinkertaistaa huomattavasti kansainvälistä oikeutta ja sen käyttöä. Se voi mahdollistaa tiukan rajanvedon niiden asioiden välillä, joihin kansainvälinen oikeus voi vaikuttaa (juridiset seikat) ja joita se koskee (valtioiden tai niistä johdettujen oikeussubjektien väliset oikeudelliset kysymykset + ihmisoikeudet), ja niiden, jotka se voi ja jotka sen pitääkin jättää muiden murheeksi (”poliittiset” kysymykset, taloudellisten ja yhteiskunnallisten intressien tasapainon etsiminen, yksityisoikeudellisten subjektien toiminta). Tämä on joidenkin mielestä ainoa oikea ajattelutapa tai ainakin ainoa

mahdollinen strategia, jotta oikeus – ja erityisesti kansainvälinen oikeus – voi säilyttää puhtautensa ja sitä kautta jonkinlaisen ylemmyytensä ja auktoriteettinsa poliittisen pelin yläpuolella. Ilman tätä auktoriteettia kansainvälinen oikeus ei voi – näin ajattelevien mielestä – toimia rauhanomaisen ja oikeudenmukaisen maailman hyväksi tuomarin roolissa.

2. Toinen perustelu valtiokeskeisyyden korostamiseen on se, että valtiot julkisina ja ainakin osaksi parlamentaarista demokratiaa sisältävinä rakenteina voivat globalismin aikakautena edustaa ja puolustaa pieniä yksilöitä erilaisia, epämääräisiä transnationaaleja toimijoita tehokkaammin ja luotettavammin [4]. Ne ovat edellisiä pysyvämpiä, niiden muodolliset (formaalit) rakenteet ovat vakiintuneempia, vaikutuskanavat niissä ovat läpinäkyvämpiä ja kansainvälisen oikeuden perinne on niiden puolella. Täten ne tarjoavat yksilöille edes jonkinlaista oikeusvarmuutta, ennakoitavuutta ja suojaa globaalin kapitalismin kiihtyvällä vauhdilla muuttamassa, yksilön näkökulmasta varsin pirstaloituneessa todellisuudessa.

Myös valtiokeskeisen ajattelutavan kautta voidaan rakentaa hyviä strategioita epäkohtien kitkemiseksi. Siten näitä vanhanaikaisuuksia ja formalismeja ei siten kannatakaan kuvitella heittävänsä romukoppaan. Mutta toisaalta ei pidä unohtaa, että ne ovat vain strategioita muiden mahdollisten strategioiden joukossa – ja joskus riittämättömiä (niin kutsuttuun *deferenssiin* taipuvaisia).

Ihmisoikeuksilla ratsastajat

Kenen oikeuksia turvataan, miksi ja milloin? Edellä esitetystä monimutkaisesta ja osin piilossa olevasta (vähemmän läpinäkyvästä) rakenteesta huolimatta kansainvälisestä laista puhuttaessa on siis usein varsin havainnollista puhua juuri oikeuksista. Oikeudet koetaan konkreettisiksi ja ne ovat tulleet varsin populääreiksi niin eliitin kuin kansan suussa, koska on todellakin hyvin hienoa, korrektaa ja jopa hiukan epäitsekkään tuntuista julistaa esimerkiksi ihmisoikeuksia tai ympäristön oikeuksia. Tämä on hassua sikäli, että jos vaikkapa lapsi alkaa insistoida esimerkiksi tarhan hiekkalaatikolla, että lapio on ”minun, minun, minun” pidämme tätä omanpitäväisenä ja lapsellisena egoismina. Ja vielä jos hän vielä alkaa insistoida, että koko hiekkalaatikko on ”minun, minun, minun ja muut eivät saa pilata minun tonttiani”, ja jos vielä tati ottaa kirku-

van ja puolustautuvan lapsen sivuun, meillä on tässä kasa infantiileja ihmisoikeuskonflikteja: omistusoikeus, ruumiillinen koskemattomuus ja ympäristön suojelu oikeuskin päälle. Lapsuudesta tällainen insistoiminen pääosin harmittaa. Jos taas valtioidemme edustajat puhuvat länsimaisista ihmisoikeuksista ja niiden suojelusta vaikkapa visiitillään Afganistanissa, Iranissa tai Indonesiassa, olemme kerta kaikkiaan tyytyväisiä. Aikuisten on siis nykyisin varsin hyväksyttyä saarnata länsimaisia ihmisoikeuksia – kontekstista riippumatta [5].

Ihmisoikeuksista puhuminen on kuitenkin hyvin populaaria muun muassa seuraavista syistä:

- ihmisoikeuksien otsikon alla voi ajaa omia ja kotioloissaan hyväksytyjä oikeuksia kuulosamatonta infantiilin omanpitävältä egoistilta – kansainvälinen oikeus ikään kuin glorifioi ja neutraloi (jalostaa ja tekee puolueettomiksi) omat etumme ainakin länsimaisissa korvissa
- ihmisoikeuksista löytyy monelle monenlaista – esimerkiksi Suomi ja Yhdysvallat voivat kokea intressinsä hetkeksi yhtyvän vaikkapa Indonesiassa, Afganistanissa tai Iranissa – koska oikeuksia ja niiden vastaoikeuksia on monessa sukupolvessa ja paljon, ja monet löytävät niistä omansa tai ainakin itselleen sopivat korostukset, joihin he implisiittisesti viittaavat puhuessaan ihmisoikeuksista yleensä; toisin sanoen ihmisoikeuksien kunnioituksesta puhuessa voi näennäisesti olla yhtä mieltä monen hyvinkin eri näkökantaa edustavan tahon kanssa (ihmisoikeuskonsensus)
- ihmisoikeuksien kentällä yksilö voi olla kansainvälisen lain käyttäjä (subjekti) – toisin kuin kansainvälisten suhteiden kentällä yleensä (jossa yksilö esiintyy vain jonkun toimijan edustajana tai valtion suojaa nauttivana tai vääryyttä kärsivänä kansalaisena); toisin sanoen niillä saa konkreettista tuntua lakiin
- muun kansainvälisen oikeuden näkeminen on vaikeampaa ja ymmärtäminen vähemmän konkreettista, kun täytyy ajatella suuria kokonaisuuksia, regiimejä, hallintokoneistoja, oikeuskulttuuria, doktriinia ja niin edelleen – ”koko tehdasta sen yksittäisten tuotteiden sijaan”

Oikeuksia tai ihmisoikeuksia ei ole syytä jättää sivuun, koska niiden havainnollisuus, konkretia ja mahdollisuudet ovat varsin arvokkaita osia kansainvälistä oikeutta. En kuitenkaan halua pu-

hua kansainvälisestä laista vain oikeuksina, vaan muistuttaa jatkuvasti koko syytöytehtaan olemassaolosta, vaikka sen oppiminen, operationaalistaminen ja hallitseminen on varsin vaikeaa sen monesti hyvinkin epätransparentista (ei-läpinäkyvästä tai peittävästä) luonteesta johtuen.

Vahvimman oikeudet

Ilmiselvä vastaus artikkelin kysymykseen on ”vahvimpien ideologisten ryhmittymien ja muiden etuoikeutettujen oikeuksia”. Niiden jotka osaavat käyttää ja hallita kansainvälisen juridisen rakenteen itselleen antamia mahdollisuuksia parhaiten hyväkseen. Myös toimeenpannaan niin sanottuja ”voittajien oikeuksia”. Tämä ei ole mitenkään vallankumouksellinen oivallus. Jos muistamme kaavan ”*identifioidaan ryhmä, määritellään ryhmälle oikeudet, ajetaan ne läpi lainsäädännössä ja toimeenpanossa*” on tietenkin selvää, että länsimaisissa demokratioissa lainsäädäntö varmistaa, että ideologisesti vahvimpien ryhmien ajamat oikeudet löytävät tiensä lakiin.

Kansainvälisellä kentällä on tietenkin samoin ja kansainvälinen tapaoikeuskin korostaa vahvimpien enemmistöjen normien asettamiskykyä. Muiden kuin valtiotoimijoiden kohdalla on tietenkin myös samoin: kyky lobata ja vaikuttaa sääntöjen ja standardien muotoutumiseen luo näitä tahoja suosivaa juridista ympäristöä myös kansainvälisellä kentällä. Eräs esimerkki on vaikkapa alkuperäisen Kioton pöytäkirjaan kirjattujen päästörajoitteiden yksilöllinen määrittäminen [6].

Toimeenpanoheiluri

Kun tulemme toimeenpanon puolelle, tilanne on samankaltainen. Eri oikeuden alueet, niitä ympäröivät kansainväliset regiimit (hallintakoneistot) ja instituutiot elävät elämäänsä ajassa, ideologiset voimasuhteet, talouden syklit ja mielenkiinnon kohteet vaihtelevat ja samoin oikeuksien tulkinnat ja toimeenpano. Joskus sovituista normeista (joko sopimukset tai tavat) korostetaan toisia, niitä yhdistellään eri tavoin, nostetaan esille eri konteksteissa. Niin voidaan todeta, että esimerkiksi GATT-WTO (Maailman kauppajärjestö edeltäjäineen) on joinakin aikakausina ollut paljon työvoima- ja ympäristöystävällisempi ja toisinaan taas paljon kylmemmin globaalin pääoman voiton maksimoinnin asialla (katso esimerkiksi James Gathii [7]). Samoin Maailmanpankkiryh-

mä on naisten oikeuksien julistuksistaan huolimatta toteuttanut käytännössä köyhien maiden naisväestön toimeentulon kannalta varsin kielteisiä toimenpiteitä (katso esim. Kerry Rittich [8]). Tutkijat ovat osoittaneet, että näiden vaikutusvaltaisten regimien toimintakäytäntö kuitenkin tekee jonkinlaista heiluriliikettä ja siihen on mahdollista (joskin myös vaikeaa) vaikuttaa oikeuden keinoin.

Kansainvälinen oikeuden kentän voi mieltää maailman kartaksi, jonka eri mantereet ja resurssit ovat vuoroin erilaisten ideologisten ryhmitymien kolonisoimia (kuten Duncan Kennedy kuvaa [9]). Kysymys siitä, kenen oikeuksia kansainvälisellä lailla turvataan, vaatii tarkasti ottaen siis vastaamaan siihen, kuka milloinkin kolonisoitohokkaimmin ja mitä osaa kansainvälisestä oikeudesta. Vastaus on siten monimutkaisen ja alati muuttuvan maailmankartoitustehtävän ja osin hyvinkin peiteltyyn rakenteen ymmärtämisen takana.

Tähän kysymykseen ei ole tarkkaan tieteelliseen todistusaineistoon perustuvaa vastausta. Nyrkkisäännön tasolla lienee kuitenkin selvä, että varsin voimakas ideologinen blokki, joka kolonisoit merkittävää osaa kansainvälisen oikeuden sydänmaista, on niin kutsuttu ”ydinasekero” – joka kauhuelokuvamaisilla skenaarioillaan onnistui vakuuttamaan muun muassa Haagin kansainvälisen tuomioistuimen vuonna 1994–1996 siitä, että ydinaseilla uhkaaminen tai niiden käyttäminen ei kaikissa tapauksissa ole kansanmurhan kiellon, siviilien suojelun, laajamittaisen ympäristövahinkojen välttämisen ja erinäisten ihmisoikeusnormien olemassaolosta huolimatta kiellettyä [10]. Valtiothan tietenkin edustavat monin tavoin niihin vaikuttavien ei-valtiollisten tai ulkoparlamentaaristenkin tahojen intressejä. Vielä selkeämpi esimerkki voimakkaiden ei-valtiollisten intressien vaikutuksesta kansainvälisen oikeuden normien syntyyn ja tulkintaan on Maailman kauppajärjestön (WTO:n) piirissä syntyvä aineetomia oikeuksia (muun muassa tekijänoikeuksia) koskeva sopimus (TRIPs-sopimus) ja siihen vaikuttaneet globaalit (muun muassa lääketieteellisuuden) intressit suojella voittoja kehitysmaiden kopiolääkkeitä vastaan [11].

Myös Yhdistyneiden Kansakuntien turvaneuvoston pysyvien jäsenten mahdollisuus estää turvaneuvoston päätöslauselmat rauhan ja turvallisuuden kysymyksissä on tietysti ”täysivaltaisen tasa-arvoisuusnormin” (YK:n peruskirja art 2 (1)) kanssa ristiriidassa ja voi vaarantaa koko YK-järjestelmän olemassaolon tarkoituksen puhumattakaan maailmanrauhasta.

Ongelmalliset tribunaalit

Eräs pinnalla oleva ja paljon tunteita herättävä ongelma on kysymys *voittajien oikeudesta*, joka pohjautuu osaltaan Nürnbergin ja Tokion sotarikostribunaalien (toisen maailmansodan häviäjien tuomitseminen sotarikoksista 1946–48) perintöön. Kysymys nousi esille taas keran Irakin entisen johtajan Saddam Husseinin hirttotuomioon johtaneen ensimmäisen oikeudenkäynnin yhteydessä (tuomio marraskuussa 2006). Sitä ennen se nousi esille Jugoslavian johtajan Milosevicin ja muiden entisen Jugoslavian hajoamissotien syytettyjen yhteydessä ja ehkä vaimeammin Ruandan kansainvälisen rikostuomioistuimen kohdalla.

Näissä yhteyksissä voi perätä, turvataanko kansainvälisellä lainkäytöllä kussakin tapauksessa koko yhteisön vai vain voittajien oikeutta (tai oikeuksia). On sanottava, että ainakin Nürnbergin ja Irakin tribunaalien yhteydessä proseduraaliset (eli oikeudenkäynnin etenemiseen ja laillisuuteen liittyvät) ongelmat ovat olleet sitä luokkaa, että oikeus lailliseen ja asianmukaiseen oikeudenkäyntiin (*due process*) on toteutunut aika heikosti.

Koko erityistuomioistuinten perustaminen tiettyjen syytettyjen tuomitsemiseksi voidaan tällä ja muilla perusteilla kyseenalaistaa. Miksi jotkut kansainvälisistä rikoksista (kansanmurha, rikokset ihmisyyttä vastaan, sotarikokset, vakavat ihmisoikeusloukkaukset) syytetyt joutuvat erityisesti heitä varten perustettujen, huomattavan kalliiden ja silti monesti prosessinsa puolesta huonosti syytettyjen oikeuksia suojelevien tribunaalien toimenpiteiden kohteeksi? Mitä arvoa tällä on? Pelotearvoko, johon liittyy plussia ja miinuksia? Sekö, että kansainvälinen yleisö näkee, että oikeus tapahtuu – vai tapahtuuko? Toisaalta oikeudenkäynnin ongelmat lisäävät epäilyksiä koko järjestelmää kohtaan...

Kansainvälinen yhteisö katsoo, että on *parempi, että edes joskus jotkut* julmista rikoksista syytetyt joutuvat oikeudenkäyntiin, vaikka suurin osa ei koskaan joudu. On siis parempi, että edes jotkut häviäjät napataan lain kouraan, kuin että kukaan ei joudu vastuuseen teostaan. Jälkimmäistä tapahtuu, koska useimmiten ei päästä konsensukseen erinäisten kansainvälisiä normeja rikkoneiden pahantekijöiden syytteiden laadusta tai yksityiskohdista. Yhdysvallat ei ole halukas rahoittamaan tribunaalia, eikä muuta rahoittajaa löydy. Tai kansallisvaltiot suojelevat syytettyjä siinä määrin, että heidän tuomisensa oikeudenkäyntiin tai vähintäänkin mahdollisen tuomion

täytäntöönpano näyttää epätodennäköisiltä tai järjestyshäiriöiden uhkaa pidetään liian suurena. Jälleen kysymys on siis viime kädessä strategisesta valinnasta kansainvälisen oikeuden ja todellisuuden antamien mahdollisuuksien ja muuttujien asettamissa rajoissa – ja osin myös valtiokeskeisyyden voimasta.

Tällaista asiointilaa voidaan tietenkin hyvällä syyllä kutsua vahvempien tai voittajien oikeudeksi. ”Voittajien oikeus” on provokatiivinen ja oikeuden ihanteiden kannalta jälleen kielteinen termi, joka vihjaa ”Oikeuden syntiinlankeemukseen” siten kuin alussa selitin. Tässä moraalisesti ja hallinnollisesti varsin epätäydellisessä maailmasamme joudumme tarkastelemaan erikseen kysymyksiä ”voittajien oikeudesta” ja toisaalta mitä siitä yhteiskunnallisesti ja moraalisesti ajattelemme. Relativisti – sellainen joka näkee kaiken (myös oikeuden) suhteellisena eikä ehdottomana ihanteidemme puolustajana – kysyisi, miten voittajien ja vahvojen oikeus toimii hyödyllisen ja vahingollisen, hyväksyttävän ja tuomittavan sekä eri siviilisaatioiden rajapinnoilla. On sanomattakin selvää, että tähän liittyy monia kiperiä rajatapauksia sekä moraalisesti, yhteiskunnallisesti että kulttuurisesti. Debatin olisi siksi syytä jatkua.

VIITTEET

- [1] Duncan Kennedy (1998): *A Critique of Adjudication (fin de siecle)* 308, 315-320
- [2] Outi Korhonen (2000): *International Law Situated: A Lawyer's Stance Towards Culture, History and Community*.

- [3] Tunnettuja kirjoittajia ovat näissä asioissa esim. Anne-Marie Slaughter ja Balakrishnan Rajagopal.
- [4] Näin esim. Martti Koskenniemi (1994): *The Wonderful Artificiality of States*, Proceedings of the American Society of International Law (ASIL), 22-29 (1995).
- [5] Outi Korhonen (2004): ”Voidaanko ihmisoikeuksien ja uskonnon suhde ratkaista poliittisen keskustelun kautta?” Luku 27 kirjassa K. Kouros & S. Villa (toim.): *Ihmisoikeudet ja Islam*. 339-343.
- [6] Ks. esim. Duncan French (1998): 1997 Kyoto Protocol to the 1992 UN Framework Convention on Climate Change, Vol. 10 *Journal of Environmental Law No.2*, 227-239.
- [7] James Gathii on kirjoittanut paljon eri kauppaja rahoitusinstituutioiden sääntelystä ja toimeenpanosta sekä näiden trendeistä. Ks. esim. J. Gathii (2001): *Re-Characterizing the Social in the Constitutionalization of the WTO: A Preliminary Analysis*, VII *Widener Law Symposium Journal*, 137-173.
- [8] Kerry Rittich (2002): *Recharacterising Restructuring: Law, Distribution and Gender in Market Reform*, esp. Part II
- [9] Ks. ed., 310.
- [10] Neuvoo-antava mielipide, Kansainvälinen tuomioistuin: International Court of Justice, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion 8 July 1996.
- [11] Ks. esim. James Thuo Gathii (2001): *Construing Intellectual Property Rights and Competition Policy Consistently with Facilitating Access to Affordable AIDS Drugs to Low-End Consumers*, 53 *Florida Law Review* Nr. 4, 727 – 788.

Kirjoittaja on dosentti, S.J.D., LL.M. (Harvard), FL (Tampereen Yliopisto), joka opettaa kansainvälistä oikeutta. Artikkelin perustuu esitelmään Tieteen päivillä 14.1.2007.